

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.16.17>

Volume 7/4

2023 p. 304-325

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE: SOSYAL DEĞİŞME VE DİN POLİTİKALARI

FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC OF TURKIYE: SOCIAL CHANGE AND RELIGIOUS POLICIES

Aleyna IŞIK*

ÖZ

Sosyal değişme, toplum yapısının farklılaşması, kültürel, kurumsal ve davranışsal olarak dönüşüm sürecine girmesidir. Yaşadığımız dünya değiştikçe, insanlığın bilgi ve deneyimleri arttıkça değişim sürekli ve dinamik bir şekilde yaşanmaktadır. Sosyal değişimin hızı, ileri ve geri olabilirken sürekli aynı olmamakta, toplumun bir kurumunda meydana gelen değişim, diğer kurumları da etkilemektedir. Sosyal değişmeyi etkileyen en önemli kurumlardan biri de dindir. Din ile değişim bir etkileşim halindedir, din sosyal değişmeyi engelleyici ya da yavaşlatıcı bir rolde olabilmektedir. Sosyal değişimde devletlerin din politikaları üzerinde olumlu ya da olumsuz bir etkiye sahip olabilmektedir. Bu makalede, Türkiye'nin sosyal değişiminde dinin rolü incelenecektir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kadar dinin değişim sürecindeki konumu Osmanlı'da Din Devlet ilişkisi başlığın altında incelenirken, bu değişimde etkisi olan akımların ve isimlerin üzerinde durulacaktır. Cumhuriyetin kurulmasından sonra Atatürk dönemi ve tek partili dönem, çok partili hayata geçiş ve Demokrat Parti dönemindeki din politikaları incelenecektir. Bu politikaların, dönemin İslami Hareketlerinin ve İran Devrimi'nin, sonraki süreçte din politikalarını nasıl etkilediği üzerine gidilecek; Türkiye'de din kurumunun günümüze kadar olan süreci, değişim ve dönüşüm olgusu üzerinden okunacaktır. Bu araştırmada, dönemlerin devlet-din ilişkileri, tarikat ve cemaatlere yönelik tutumları ve dini hareketler ele alınacaktır. Tüm bu dönemlerdeki sosyal değişim, siyasi ve toplumsal çerçevede, dine yönelik tutum ve din politikaları üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Değişim, Din, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti*

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, E-mail: aleynask@hotmail.com , ORCID: 0009-0009-2494-2821, Bursa, Türkiye.

ABSTRACT

Social change is the differentiation of the structure of society and its cultural, institutional and behavioral transformation process. As the world we live in changes and the knowledge and experience of humanity increases, change is experienced continuously and dynamically. While the pace of social change can be forward and backward, it is not always the same, and the change that occurs in one institution of society affects other institutions as well. One of the most important institutions affecting social change is religion. Religion and change are in a state of interaction, religion can play a role in preventing or slowing down social change. In social change, it can have a positive or negative impact on the religious policies of states. In this article, the role of religion in Türkiye's social change will be analyzed. While the position of religion in the process of change from the Ottoman Empire to the present day will be examined under the title of Religion-State Relations in the Ottoman Empire, the movements and names that had an impact on this change will be emphasized. After the establishment of the Republic, Atatürk's period and the single-party period, the transition to multi-party life and the religious policies during the Democratic Party period will be examined. How these policies, the Islamic movements of the period and the Iranian Revolution affected religious policies in the following period will be analyzed; the process of the religious institution in Türkiye until today will be read through the phenomenon of change and transformation. In this research, the state-religion relations of the periods, attitudes towards sects and congregations and religious movements will be discussed.

Keywords: *Social Change, Religion, Ottoman Empire, Republic of Türkiye*

Giriş

Din sosyal hayatı etkileyen, yönlendiren, değişim süreçlerinde etkin rol oynayan insanlık tarihi kadar eski sosyal bir kurumdur. Birey üzerinde etkili olmasının yanı sıra toplum üzerinde de etkisi vardır. Din toplum üzerinde etkiliyken, toplumda din üzerinde etkili olmakta, bu etki karşılıklı bir süreç izlemektedir. Dinin toplumsal değişimi frenleyici, takviye edici, olumlu-olumsuz etkileyici işlevleri vardır. Toplumsal değişim dinin lehine olabilirken aynı zamanda aleyhine de olabilmektedir. Din ve toplumun dinamik ilişkisi süreklilik arz etmekte ve etkileri günümüzde dahi görülmektedir.

Toplumsal değişim sürecinin etkilediği kurumlardan biri de din olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal değişimin din boyutu çok araştırılan ve üzerine durulan bir konu olmaktadır. Devletler dinin toplum üzerindeki etkisinin farkında olmakla beraber bu gücü elinde tutmaya çalışmakta ve bazı durumlarda lehine kullandığı görülmektedir. Hızlı ve baskın gerçekleşen toplumsal değişim, modern toplum ve din ilişkisini sekülerleşme kavramı çerçevesinde etkilemekte ve dönüştürmektedir. Bu etki ve dönüşümler, “*Türkiye gibi gemeinschaft (cemaat) tipi sosyal ilişkilerden, gesellschaft (cemiyyet) tipi sosyal ilişkilere veya geleneksellikten modernliğe yönelen; fakat ne geleneksel kalabilen ne de tam olarak modernleşebilen ve bu ikisi arasında kararsızlık yaşayan geçiş toplumlarının*”

hayatında, hemen her alanda bir düşünce ortaya çıkarmakta ve çatışmalara sebep olmaktadır (Günay, 1997, s. 80-81)

Bu çalışmanın konusu dinin, Osmanlı İmparatorluğundan başlayarak günümüze kadar gelen süreçteki etkisi ve değişim sürecindeki rolüdür. Osmanlı İmparatorluğunun başlarından son dönemlerine, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreçlerine kadar İslam dini toplum ve devlet üzerinde etkin bir konumda yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden miras aldığı siyasal, toplumsal ve ekonomik yapının üzerinde tarih sahnesine çıkmıştır. Monarşiden cumhuriyete, yarı teokrasiden laikliğe geçiş yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkeleri olarak kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti yeni kurulmuş bir devlet olarak sahneye çıkarken, bu yeni devlet siyasi yapı olarak değişmekte ve Osmanlı'nın toplumsal, kültürel ve ekonomik temeli üzerinden oluşturuluyordu. Burada bir devamlılık söz konusudur. Bu değişimin kopuş ile gelen bir başlangıç mı yoksa devamlılık mı olduğu hala tartışılmakta olan bir konudur (Kara, 2017, s. 112). Osmanlı'nın yıkılışının ardında, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuş süreci başlamış olup; bu doğuş beraberinde yeni inkılaplar ve düzenlemeler getirmiştir. Bu değişim süreci içerisinde de din önemli bir yer kaplamaktadır. Osmanlı'dan beri süregelen ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda bir dizi değişiklik yapılmıştır. Laikliğe uzanan bir dizi değişimde ilk olarak yapılan inkılap saltanatın kaldırılmasıdır. İlerleyen süreçlerde halifeliliğin kaldırılması başta olmak üzere birçok değişim ve düzenlemelere gidilmektedir. Bu çalışmada bu süreç detaylı bir şekilde incelenmekte, Osmanlı İmparatorluğu ve özellikle yıkılış döneminden günümüze kadar gelen dönem, toplumsal değişimin din boyutu ekseninde kurumsal ve toplumsal açıdan ele alınmaktadır.

Osmanlı'da Din Devlet İlişkisi

Osmanlı Devleti'nin resmi dini İslam'dır, yasalar temelini dinsel öğelerden alırken, devlet anlayışı İslam hukukuyla harmanlanmış; şeri hukuk kuralları uygulanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde İslam ve siyaset iç içe geçmiştir, geçmiş olmasına rağmen Osmanlı teokratik şeriat devleti değildir. Osmanlı'nın hukuku iki kısımdan oluşmaktadır; şeri ve örfi hukuk. Kur'an, sünnet, İcma ve Kıyas şeri kaynakları oluştururken; örfi hukuk ise padişahın emir ve fermanlarına dayanmıştır. Bazı durumlarda padişahın aldığı kararların İslam hukukuna uygun görülmesi için Şeyhülislamdan fetva aldığı da olmuştur. Bu doğrultuda din adamları bilinçli bir otorite olarak konumlandırılmıştır. Din işleriyle ilgilenen, dini ulemanın başı olan Şeyhülislam'ın yasama yetkisi yoktur. Şeyhülislamın vereceği fetvanın siyasette bağlayıcı rolünün olmaması, Osmanlı'nın hukuk sisteminin teokratik bir temele oturmadığını gösterirken; dinin, devlete egemen olduğu bir sistem değil, devlete tabi şekliyle devletin kontrolü altında olduğu görülür (Demir, 2013, s.273). Zaman zaman siyasi gücü elinde bulunduranların bazı politikalarında fetvaya başvurduğu da olmuştur. Savaş ilanı, ekonomik ve toplumsal hayata ilişkin düzenlemelerde Şeyhülislamdan fetva alınır. Din devlete egemen konumda değil aksine devlete bağımlı olmakta ve devlet eliyle kontrol edilmektedir. Şeyhülislam padişah tarafından atanır ve görevden alınabilir; dolayısıyla Şeyhülislam padişaha bağlı bir memur olup, dini

bürokrasinin üst makamının sahibi konumundadır (Üçok vd., 2002, s. 224). Bu şekilde Osmanlı, dinin devlet üzerinde siyasi bir güç olmasını engellemiştir. Halifelik Osmanlı Devleti'ne Yavuz Sultan Selim döneminde geçmiştir. Halifelikle birlikte padişahın otoritesi daha da kutsanmıştır ancak halifelik ve sultanlık dünyevi bir kurumdu; bu özellik üzerinde değişime gidilmemiştir.

Osmanlı Devleti, tarikatlardaki aşırı güçlenmenin devlet için bir tehdit unsuru olabileceğinin farkındadır. Bu sebeple tarikatlar üzerinde devlet, bir kontrol mekanizması işlevi görerek, farklı politikalar izlenebilmektedir (Varol, 2010, s. 55). Ayrıca devlet tarikatlar ile kendi egemenliğinin güçlenmesi adına karşılıklı bir fayda ilişkisi içinde olduğu görülmektedir. Bu süreçte birçok yöntem uygulanmış, faaliyete geçirilen ilk yöntemlerden biri de onlara belirli fırsatlar sunarak temelde onları kontrolü altında tutmaktır. Bu çerçevede payitahtta da olmak üzere birçok tekkeler kurulmuş tarikat liderlerini bu tekkelere, onları göz önünde tutmak için, yerleştirmiştir. Aynı zamanda tekkeler adına devlet ve vakıf arazileri verilmiş, onarılabilecek durumda olanlar ise düzenlenmiştir. Bu icraatlar, devlet ile olan bağlılığı arttırmak amacıyla da yapılmaktadır. Diğer bir yöntem ise, devlete karşı ayaklanma gücü oluşturabilecek şeyhleri yerinden alarak, onlara göre daha ılımlı olabilecek şeyhlerin atamasını yapmaktır. Tarikatlara, sosyal, kültürel ve ekonomik bazı temel görevler yüklenmiştir (Kara, 2008). Bu şekilde tarikatların devlet ile ilişkilerini resmi bir temele oturtup, savaş ve ekonomik gibi sorunlarda, maddi manevi desteklerini arkasına alabilmek amacıyla ideolojik misyonlar verilebilmektedir.

III. Selim'in hükümdar oluşuyla birlikte Osmanlı'da yenileşme hareketleri başlamıştır. Fransız Devrimi'nin başladığı zamanlarda tahta oturmuş ve devletin yenileşme ihtiyacında olduğunu düşünmüştür. Birçok yenileşme hareketi başlatılan bu dönemde, ilk olarak askeri alanda bir ıslahatlar yapılmıştır. III. Selim tahta geçtiğinde ilk olarak Meşveret Meclisini toplamıştır. Padişah huzurunda yapılan bu toplantıda henüz hiçbir reform programı belirlenmiş, kanun ve şariat geleneklerine karşı yapılan eylemler üzerine bir konuşma yapılmıştır. Nizam-ı Cedit dönemi ise bu tarihten sonra başlamıştır. Savaşlardaki yenilgileri askeri bir sorun olduğunu düşünen III. Selim, Nizam-ı Cedit adıyla modern bir ordu kurmuştur. Bu süreçte padişahın en büyük destekçisi Fransa'dır. Fransa'dan eğitimler getirilerek, okullarda ikinci bir dil konumunda Fransızca öğretilmeye başlamıştır (Ulu, 2022, s. 236). Osmanlı Devleti'nin yenileşme sürecinde yüzünü Batı'ya, Fransa'ya çevirdiği görülür. Fransız İhtilali sürecinde Fransa'da yenilikçi ıslahat hareketleri başlamış, bu sebeple kısmen hazır olan yenilikleri almak ve uygulamak doğru bir yöntem olarak görülmüştür. Modern hukuk sisteminin temellerinin atıldığı, Osmanlı'nın hukuku, toplum düzeni ve kurumlarında modernleşmeye gidilen bu dönem Tanzimat Dönemi'dir. Bu dönemden önce bazı yenilikler yapılmaya çalışılmış ancak hiçbiri Tanzimat'taki kadar çok yönlü olmamıştır. "*Tanzimat dönemi, 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanı ile başlayıp 1876'da Meşrutiyet'in ilanı ile sona ermiş kabul edilmektedir. Dönemi III. Selim ile başlatan ve Osmanlı Devleti'nin sona erdiği 1922 tarihine kadar olan aralığı kabul edenler de vardır.*" (Arslan, 1992, s. 15).

Osmanlı'nın yüzünü Batı'ya döndüğü, değişim isteğinin başladığı süreç 1789 Nizam-ı Cedit hareketidir. Bu süreçten sonra farklı dönemlerde yeni düzen anlayışları görülmektedir. Tanzimat öncesi süreçte yapılan değişimlerin nasıl ele alınacağı da tartışma konusu olmaktadır. Osmanlı düşünce ve toplum sistemi değiştirilmeyerek Batı'nın yalnızca teknik üstünlüklerini alarak bir değişim sürecine girmenin yeterli olacağı düşünülmüştür. Tanzimat Fermanı'nın temelini eşitlik ilkesi oluşturmaktadır. Osmanlı halkı Müslüman ve Müslüman olmayan halk olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu ikili ayrışmada hukuki statülerde farklılaşmaktadır. Müslümanlara ayrıcalıklı bir sistem vardır. Yalnızca Müslümanlar devlet hizmetlerinde çalışabilirken, sınırlı sayıda başka dinden insanlara da yer verilmektedir. Devlet hizmetinde çalışmanın statüsü de yüksektir, normal halka göre avantajlı durumları olmaktadır. Devlet içi hizmetteki statülerde kendi içlerinde değişim göstermektedir (Üçok vd., 2002, s. 172-180). Osmanlı'da hukuk, dokunulmazlıklar kişiden kişiye değişim gösterir. Din ve sınıflara göre farklı statülere sahip olunmaktadır. Hukuk sisteminde eşitlik ilkesi olmamakta, Ferman ile tüm hukuk sisteminde tüm din ayrımlarının olmaması öngörülmektedir. Ferman Türk anayasa hareketinde önemli bir adımdır, padişah ilk defa kendi gücünü sınırlandırarak bazı hakları halka vermektedir (Gözler, 2018, s. 33). Fermana göre, “*vezirden çobana herkesin eşit olduğu*” ifade edilirken, “*din farkı gözetmeksizin bütün tebaaya eşitlikle uygulanacaktır*” ibaresi belirtilmektedir. Tanzimat fermanından sonra bir başka anayasal belge olan Islahat Fermanı imzalanmıştır. Islahat Fermanı, yöneten ve yöneticiler arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümler içermektedir. Sultan Abdülmecid döneminde imzalanan bu ferman, Osmanlı'nın çöküş döneminde devleti güçlendirme çalışmalarından biridir. Tanzimat Fermanında yapılan reformları daha geniş bir ölçekte alan, temelde millet sistemini kaldırarak tüm topluluklara eşit vatandaşlık hakları sağlamak için imzalanan bir fermanıdır (Karal, 1976).

Osmanlı'da Ortaya Çıkan Fikir Akımları

Yeni Osmanlılara göre, Tanzimat temelde bir felsefeye dayanmamaktadır, ahlaki değer temel oluşturacak etkiye sahip değildir. Tanzimat onlara göre, esasında bir kültür taklitçiliği olmakta, topluma ters bir etki yaratmaktadır. Ancak demokratik anlayış temelini şeraitten alırsa yararlı olabilecektir. Tanzimatın yarattığı boşluğu İslam felsefesi kapatacaktır (Aydın, 1993, s. 42). 19.yüzyılda yaşanan bu süreçler Osmanlı'da eski dönemlere göre dinin ideolojik alanda bir rol üstlendiği görülmektedir. Kendi içerisinde de ayrı fikirlere sahip olan Yeni Osmanlılar, hürriyet konusunda ayrılırken, terakki konusunda kısmen ortak bir fikir yürütmekteydi. Namık Kemal ve Ali Suavi, Batı'nın maddi gücünün alınması gerektiği taraftarıdır.

İslamcılık hareketinin önderleri Cevdet Paşa ve Şirvanizade Rüşdü Paşa'dır. Müslümanca bir tepki olarak ortaya çıkan bu hareket, daha çok şekilsizdir. Bu fikir hareketi, sürecin kötü gitmesinin sebebini dinden uzaklaşma kaynaklı görmektedir. Bu hareket temelde, Tanzimat ile girilen dönemde kültür benliğinin kaybedildiği, bundan kurtulmanın ancak şeriat değerlerine geri dönmekle mümkün olabileceği görüşüne dayanmaktadır. II.

Abdülhamid döneminde, Panislamizm politikası geliştirilmiştir. İslamcılık politikası, II. Abdülhamid, kendi döneminden önce şekillenmeye başlamış bu hareketi, politikalarında kullanmıştır. Panislamizm'in temelde iki sebebi vardır: Osmanlı içindeki Müslüman halkı tek çatı altında toplamak, Halifelik etrafında diğer ülkelerin Müslümanlarını toplamak (Hodgson, 1993, s. 270). Bu dönemde çıkan bir diğer akım ise Ulusçuluk (milliyetçilik) akımıdır.

Ulusçuluk akımının Türkiye'de oluşmaya başladığı dönem II. Abdülhamid dönemidir. 19. yüzyılda Batı Avrupa'da Fransız İhtilalinin çıkmasıyla birlikte gelişmeye başlayan Ulusçuluk akımı, her milletin kendi devleti olması gerektiğini savunmaktadır. Bu fikir akımı, aynı dil ve tarih birliğine dayalı ulusların salt bir değere sahip olduğunu öne sürmektedir. Osmanlı bu akımdan en çok etkilenen devletlerden biriydi çünkü birçok ulusa sahip bir devlet yapısı vardı (Saatçi, 2009, s. 14). Namık Kemal, Osmanlı'nın bu akım içerisinde olamayacağını, her ulusun ayrı bir devlet kuramayacağını savunmuş, devleti oluşturan bu çok uluslu yapının devam etmesi için Osmanlıcılık fikrini ortaya atmıştır. Osmanlıcılık fikri, devletin içinde bulunan tüm milletlerin din-mezhep ya da etnik farkları ayrıştırılmadan adalet, hürriyet ve eşitlik etrafında toplanmaları ve beraber yaşamalarını savunan fikir akımıdır. Dönemin özelliklerinden biri de iletişim araçlarının etkisinin gittikçe artmasıydı, bu durum ortaya çıkan düşünce akımlarının eskisinden daha etkili rol oynayabilmesi ve yayılabilmesine olanak sağlıyordu. Cornforth pozitivismi şu şekilde tanımlamıştır: "*Pozitivizm, metafizik ile bilimi kesin olarak ayıran, dogmayı ve sezgisel olanı deneye tabi tutamadığımız için bilimsel etkinlik alanından uzaklaştıran ve tek bilgi türü olarak bilimsel bilgiyi kabul eden felsefi görüştür.*" Deneye ve gözleme dayalıdır (Cornforth, 2006, s. 40).

Comte tarafından düşünce dünyasına giren ve ortaya çıkmasında Fransız Devriminin büyük rol oynadığı pozitivism ve Fransız Devrimi'nin etkisi yalnız Avrupa'da değil Osmanlı'da da kendisini göstermiştir. Bu süreçle birlikte pozitivism, Osmanlı yönetici kadroları ve aydınlarında etkili bir düşünce geleneği halini almıştır. Batı'nın siyasi ve toplumsal kurumları incelenmeye başlanmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde yabancı okulların sayısı gittikçe artmış, Batı'ya eğitim alması için öğrenciler gönderilmiştir. Pozitivizm Türkiye'ye yalnızca felsefi bir akım olarak gelmemiş, edebiyat alanında da etkili bir rol oynayarak, ders müfredatlarında da etkili olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde Batı'ya gönderilen öğrenciler ve açılan yabancı okulların etkisiyle pozitivism, Türk düşüncesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde pozitivist ve materyalist düşünürlerin eserleri çevrilmiştir.

Değişimi kurumsal ve düşünsel yönleriyle ele aldığımızda Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yükselen bu sürecin, sonrasında da devam ettiğini görebiliriz. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyete geçiş, süreklilik ve kopuş olmak üzere iki ayrı fikirle ele alınmaktadır. Birçok sosyal bilimci, Tanzimat'tan Cumhuriyetin inşa sürecine uzanan bu değişimleri bir süreklilik vurgusuyla okumaktadır. Bunun yanında kopuş fikirleri de incelenmelidir. Bu geçişte keskin bir ayrılığın söz konusu olduğu, Osmanlı

İmparatorluğu'nun yıkılış aşamasında fikir ve düşünce başta olmak üzere birçok temelde ayrılık yaşadığı savunulmaktadır. Pozitif bilimlerin tabanda ölçüt olarak aldığı devrimler, sonraki süreçlerde sosyal yapıyı temelden değişime uğratmıştır.

Ülken (1979), Genç Türklerin düşüncelerinin büyük bir kısmını pozitivist fikirler oluşturmakta olduğunu belirtmiştir. Bu fikirler eşliğinde, dinin devletten ayrıldığı bir yönetim şekli istenmekteydi. Genç Türklerin önde gelen isimlerinden biri Ziya Gökalp'tir. Fransızca sözcük olan *laïque* ile ifade edilmek üzere, *la-dini* sözcüğü kullanılmak istendi, ancak bu sözcük dinsiz anlamına da gelmekteydi. Bu sebepten laiklik ve dinsizlik sözcükleri aynı anlamlarda kullanılmaya, birbirleriyle karıştırılmaya başlandı. Genç Türkler, devletin parçalanmasının önlenmesi ve tekrar eski gücüne dönebilmesi için ıslahatlar yapılması gerektiğini savunmaktadır. Bu ıslahatlar, Avrupa tarzında olmalı, onlar örnek alınarak yapılmalıdır. Din bu süreçte sınırlı ve özel bağlamda kullanılmalıdır. Osmanlı'nın gerileme sürecinde din, politik bir etken olarak görülmüş; olumlu veya olumsuz birçok farklı yorumlara gidilmiştir. Genç Türklere göre modernleşme, dinin devlet üzerinde etkisinin bilime devredilmesiyle başarıya ulaşabilirdi. Bu bakış toplumun, din ve bilim çatışması üzerine kurulu olduğunu varsaymaktaydı. Toplum belli yasalara bağlıdır, bu da ancak bilim aracılığıyla keşfedilebilir. Bu fikrin temelini sosyal darvinizm oluşturmuş, terakki düşüncesi de bu fikri temel almıştır (Ülken, 1979, s. 50). Bilim, yönetim konusunda da devreye girmelidir. Yönetim eski çizgisini değiştirmeli ve çağdaş bilimsel bir çerçeveye de olmalıdır. Ayrıca yönetim, bilim yoluyla evrenselleşecek, bu şekilde ortak siyasi kurumlardan ve değerlerden söz etmek mümkün olacaktır. Yönetimde kişiye bağlı değil yasalara bağlı bir yapı oluşturulacaktır. Genç Türkler soyut değerleri, pozitivistimin evrensel belirleyici değerlerini kabul etmiş, dinin mutlak değerinden uzaklaşmıştır.

Sevil (2005)'in aktarmasına göre:

“İslamiyet II. Meşrutiyetten sonra ideolojik boyut kazanmıştır. İttihat ve Terakki 1908 devrimi ile II. Abdülhamit'e Meşrutiyet'i ikinci defa ilan ettirmiş, 1909'da ise 31 Mart Vak'asının hemen ardından Abdülhamid görevden tamamen uzaklaştırılmıştır. II. Abdülhamit döneminin önemli siyasi hareketlerinden olan Pan-İslamcılık, İttihatçılarla bir dönem gerilemişse de daha sonra etki ve önemini devam ettirmiştir.” (Sevil, 2005, s. 37).

İttihat ve Terakkinin fikri kökleri biyolojik materyalizmin etkisinde kalmış, ideolojilerinin temelini ise Osmanlı'yı kurtarma fikri oluşturmuştur. Genel olarak düşünceleri Türkçülük ve Batıcılık'a daha yakın olsa da İslamcılık da tamamen reddedilmemiştir. Pan-İslam, İttihat ve Terakki tarafından bir kaide olarak alınmamış, dinin potansiyel gücünün farkında olarak siyasi anlamda yararlanmıştır. Abdülhamit tahttan indirilirken, Şeyhülislamdan fetva alarak meşruiyet kazanmış, yasal bir kararla ulemanın da desteği alınmıştır.

Atatürk Dönemi ve Tek Partili Dönem Din Politikaları (1923-1945)

Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlanmasıyla, Atatürk devrimleri gerçekleşmeye başlamıştır. Atatürk, Durkheim'ın görüşüne benzer şekilde, modern devletin bir yurttaşlık dini ile desteklenebileceği fikrine sahiptir. Din bu süreçte kişisel bir değer olmalıdır. Bunu vatandaşlara benimsetip, yeni görüşlerin teşvik edileceği bazı kurumlar inşa edilmelidir. Lozan Antlaşması'nın kabulünden sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı uluslararası alanda tanınmıştır. 23 Nisan 1920 yılında Ankara'da ilk meclis toplanmış, I. TBMM kurulmuştur. 1 Nisan 1923'te yeni seçim kararıyla birlikte son oturumunu yapmıştır. Birinci Meclis inkılapçı ve laik bir meclis değildir. Meclis, Hacı Bayram-ı Veli Camii'nde kılınan cuma namazı ardından dualar ile kurbanlar kesilerek açılmış, kurulduktan sonra yapılan tek inkılap saltanatın kaldırılması olmuştur. Meclis kurulduğu zamanlarda halkın ayrışmasına değil aksine bir olunmaya ihtiyaç vardır. Bu süreçte, saltanat kaldırıldığında, Mustafa Kemal Halifeliği koruyabilecek bir Cumhuriyet idaresi için çaba göstermektedir (Erdem, 2021, s. 1057-1058). II. Meclis kurulduktan sonra ilk uygulamalarda okunan metinlerde dini nitelikli söylemlere rastlanmakta, yemin metinlerinde 'vallahi' gibi dini sözcükler kullanılarak, İslam halifeliğinin korunacağına dair sözler verilmektedir. 29 Ekim 1923 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu üzerinde uygulanan değişimle, yönetim biçimi Cumhuriyet olarak kabul edilmiştir. Aynı kanunun ikinci maddesinde, 10 Nisan 1928 tarihli değişikliğe kadar, 'Devletin dini İslam'dır' maddesi yer almaktadır. Dini söylemler ani bir değişiklikte terk edilmemekte, siyasal ve toplumsal yaşamın dışına çıkarılmamaktadır.

İkinci Meclis döneminde, Cumhuriyet ilanından sonra reform ve yenileşme hareketleri başlamış, bir dizi inkılap gerçekleştirilmiş ve ulus devletinin inşa süreci hızlandırılmıştır. Bu süreçte Batı merkezli, tüm kurumların laikleşmesi üzerine bir çizgi izlenmiştir. Laiklik sürecinde atılan ilk adımlardan biri, 3 Mart 1924 tarihinde halifeliğin kaldırılması olmuştur. Halifeliğin kaldırılmasıyla devlet genel ölçekte dini kimlikten ayrılmıştır (Közleme, 2019, s. 645). İkinci bir yasayla Evkaf ve Şer'îye Bakanlığı'nın kaldırılması da önemli laikleşme adımlarından biri olmuştur. Daha sonra dinin eğitim, devlet işleri ve hukuk gibi alanlardan ayrıştırılması amacıyla getirilen ve buna hizmet etmesi planlanan Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Üçüncü yasa olan, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tüm medrese ve okullar Eğitim Bakanlığı'na bağlı kılınmış, aynı yasaya bağlı olarak medreseler kapatılmıştır. Bu yasaya göre, din hizmeti üzere din öğreticileri yetiştirilecek, Darülfünun'da buna yönelik okullar açılacaktır (Kayadibi, 2000). Din eğitimi verecek olan görevliler, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde eğitim alacaklardır (Mardin, 1991).

1921 Anayasası'nın temel ilkeleri gereğince, saltanat ve halifeliğin kaldırılması ile 1876 Anayasası'nın temel ilkeleri kaldırılmıştır. 1924 tarihli Anayasa 20 Nisan'da kabul edilerek, 1960 tarihine değin geçerli kalmaktadır. Onaylanan yasalar ve özellikle halifeliğin kaldırılması İslamcı çevrelerden büyük tepki almıştır. Bu süreçte radikal bir çizgide ilerleyen Nakşibendi tarikatının yoğun bir faaliyet gösterdiği Doğu Anadolu'da

devletin dinsizleştiği, hükümetin dini silmek istediği iddialarıyla, Şeyh Said İsyanı çıkmıştır. Şeyh Said'in amacı Cumhuriyeti kaldırıp hilafeti geri getirmek ve Kürt İslam Devleti kurmaktır. Daha sonra İstiklal Mahkemeleri kurularak isyan bastırılmış, isyanı başlatan ve destekleyenler yargılanmıştır (Goloğlu, 2007, s. 113). İlerleyen süreçte isyanlara ve isyanların başlamasına sebep olduğu gerekçe gösterilerek, ülke genelinde tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. Ayrıca tarikatlar dağıtılmış, özel kıyafetlerini toplum içerisinde giyme ve etkinlik düzenlemeleri de yasaklanmıştır. Bu dönemde en etkin rol oynayan tarikatlar Nakşilik ve Bektaşilik'ti. 1925 Tarihinde tekke ve zaviyelerde halkı karşıt eylemleri işlemeyle teşvik ettiği gerekçesiyle, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar verilmiş ve bu doğrultuda kanun çıkarılmıştır. Bu kanundan sonra tarikatlar ve etkinlikleri gayri resmi bir hal almaya başlamıştır. Daha sonraki süreçlere bakıldığında Latin Alfabesinin kabulü ve Şapka İktisası Hakkındaki Kanun görülmektedir. Cumhuriyet yönetimine geçildikten sonra eğitime önem verilmiş, ülkenin dönüşümüne ve ilerlemesine temel sağlayacağı düşünülmüştür. 1928'te Osmanlıca yerine, Türkçe köklerden oluşan ulusal bir dil yaratılmış, yeni oluşturulacak dilin, bir bilim ve kültür dili olması hedeflenmiştir. Bu adımla Türkiye, yönünü Batı'ya çevirmiş, toplumun modernleşmesi için yeni bir adım olarak, şapka devrimi gelmiştir. Bu değişim toplum tarafından çok fazla tepki almıştır (Apaydın, 2017, s. 154).

1934 tarihinde gerçekleştirilen yeni düzen ile çarşaf ve benzeri kıyafetlerin kurumlarda giyilmemesi kararlaştırılmıştır. Bu karar üzerine tepkiler yükselmiş ve bazı protestolar yapılmıştır. Hükümet uygulamalarda birlik sağlanması için daha sonra kanunlaştırmış, bu kanun ile dini nitelikteki giysilerin mabet ve ayinler dışında giyilmesi yasaklanmıştır (Sönmez, 2006, s. 91). Bu dönemde aydın din adamları yetiştirilmesi için, fakültelerde matematik, tarih, coğrafya gibi dersler de verilmektedir. Güngör (1993), medeniyet konusundaki farklı fikirler nedeniyle kapatıldığını belirtirken aynı zamanda örgün öğretim kurumlarından da din derslerinin kaldırıldığını belirtir. Bu durum konu üzerine çok önem verilmediği gerekçesiyle eleştirilen konulardan biri olmuştur. İnkılapçıların yaptığı politikaların temeli dinsizlik değil, laikliktir. Amaç İslam'a zarar vermek değil, devlet ve din ilişkilerini ayırmaktır. Bu doğrultuda siyasi ve toplumsal konularda dinin yetkisine son vererek, din yalnızca inanç ve ibadet konularına indirgemektir (Güngör, 1993, s. 388-389). Bu dönemde din, yeni Cumhuriyet ilkeleri doğrultusunda dönüştürülmesi gereken bir yapı olarak görülmektedir. Bu hedefle dini içerikler Türkçeleştirilmiştir. Ezan, kamet, hutbeler, Kur'an ve hadisler Türkçeye çevrilmiş, Türkçe din eğitim kitapları hazırlanmıştır. Burada toplumun dinini kendi dillerinden, daha iyi öğrenmesi ve anlaması da amaçlanmaktadır. Bu evrede din adamlarına da dinin millileştirilmesinde görevler verilmiş, hutbelerde Cumhuriyetin dine düşman olmadığını ve niteliklerini anlatmaları istenmiştir. Bu değişiklikler halkı inkılaplar etrafında birleştirmesi, din ekseninde kutuplaşmalara gidilmemesi için de bir adım olarak görülmektedir.

Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrat Parti Döneminde Din Politikaları (1945-1960)

Demokrat Parti muhalefet ve iktidar olduğu dönemlerde dine bakış açısı çok konuşulan ve üzerine tartışılan bir konu olmaktadır. Demokrat Parti iktidara geldiği 1950 seçimlerinde, bu dönemleri oluşturan düşünce zemininde din hassas bir konumda durmaktadır. Halkın dikkatini çekme aracı olarak din, geçmiş dönemlere de nazaran çok önemli bir konumdadır. Kuruluşu itibariyle Demokrat Parti'nin programında Atatürk ilkeleri de mevcuttur. Partinin laiklik düşüncesi ve dine bakışı ile ilgili bazı hükümler bulunmaktaydı. Partinin programının 14.maddesi Tunaya (1995) tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

“Partimiz lâikliği devletin siyasette, dinde hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve lâikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır. ... Üniversite içinde yer alacak İlâhiyat Fakültesi ve ilmî mahiyette mümasil müesseseler, Millî Eğitim Bakanlığının bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdırlar. ...Dinin siyaset âleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanüdü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır.” (Tunaya, 1995, s. 663-664).

Bu maddede, laiklik ve din arasında zıtlığın bulunmadığı vurgulanıyordu. Mevcut iktidar ile bir karşılaştırma yapıldığında halk tarafında Demokrat Parti'nin dine karşı tutunduğu tavır daha ılımlı bulunmaktadır.

Cumhuriyet Halk Partisi Demokrat Parti'den daha önce dine yönelik bazı politikalar üretmiştir. Özellikle çok partili hayata geçişle, dine karşı yürütülecek katı bir politika olumsuz sonuçlar yaratacağıdır, bu sebeple Cumhuriyet Halk Partisi, bir öngörüyle bu alandaki politikasını yumuşatmaya başlatmıştır. Yalnızca muhalefet partinin dine karşı ılımlı tavrından dolayı değil aynı zaman parti içi eleştiriler de alınmıştır. Bunlar neticesinde laiklik konusu tartışılmaya başlanmış ve parti bu konu üzerinde yumuşamaya yönelmiştir. 1947 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'nın denetimiyle okul içerisinde din adamı yetiştirilmeye ve din dersi verilmeye başlanacak ancak bu tarz öğretim kurumlarında laiklik ilkesine ters düşebilecek hiçbir harekete izin verilmeyecekti. CHP iktidarında tartışmaya sebebiyet veren bir değişiklik de kapanan bazı türbelerin açılmasıydı. Halkın sesine kulak vererek yapılan bu değişimler seçim kazanılmasına yetmemiş, Demokrat Parti iktidarın sahibi olmuştur (Sönmez, 2006, s. 123-124).

Kara (2008), Tek Parti döneminde uygulanan politikalardan etkilenen kesimlerden birinin dini gruplar olduğunu belirtir. Yaşanan Şeyh Said İsyanı ve Menemen Olayı gibi din destekli çıkan devrim karşıtı olaylar sonucunda birtakım radikal düzenlemelerle dini gruplar, meşru olmayan, bozucu ve dağıtıcı bir unsur olarak görülmekteydi. Bunun

sonucunda dini gruplar yeraltına inmiş, değişen formlarıyla varlıklarını korumaya çalışmıştı. Kara'ya göre, bu süreç alternatif bir yapılanma yoluna gidilerek cemaat olgusunu yaratmıştır. Çok partili hayata geçişle bu keskin çizgi yumuşamaya başlamış, dini grupların partilerle ilişki içinde olması, “*cemaatlere yarı resmi bir hüviyet kazandırmış bu durum siyasilere cemaat liderleri arasında karşılıklı bir çıkar ilişkisini ortaya çıkarmıştır*” (Kara, 2008). Cemaatler faaliyetlerini daha rahat yürütebilme, imkanlarının genişlemesi gibi kendilerine fayda sağlayacak durumlar için seçimlerde siyasiye oy sağlamaktadır. Bazı durumlarda devlet-cemaat ilişkileri kamuoyuna yansımakta, kimi zaman gizlenmemektedir. Dışlayıcı laiklik uygulamalarının yumuşatılmasına dair bir yol görünen Demokrat Parti'de bir takım dini gruplar tarafından desteklenmiştir. Dini gruplar ve siyaset arasındaki ilişki bu dönemden başlayarak devam etmekte, daha da güçlenerek ilerlemektedir (Çınar, 2013, s. 310).

Demokrat Parti'nin muhalefet olduğu sıralarda Mareşal Fevzi Çakmak'ın partiye desteği sağlanmıştır. Fevzi Çakmak Atatürk ile arkadaşlığı, İstiklal Savaşı'ndaki başarıları ve dindar oluşu ile halk tarafından sevilen bir kişidir. Böyle bir destek karşısında CHP de Kazım Karabekir'in desteğini alarak, aday gösterilerek meclis başkanı seçilmiştir. Daha sonraki süreçte 12 Temmuz Beyannamesi ve Demokratik Parti'de başlayan kopuşlar Fevzi Çakmak'ı partiden uzaklaştırmıştır. 1948'te ise Millet Partisi kurulmuş ve Fevzi Çakmak fahri başkan olmuştur. Bu dönemde Demokrat Parti ve CHP'de, Millet Partisi'nin gerici bir tutum sergileyeceği endişesi hâkim olmakta, partinin din üzerinde izleyeceği politikalardan endişe duymaktaydı. Dinci kesimin bu serbest dini politikaya destek göstereceği fikri söz konusu olmaktaydı. Bu sebeple Millet Partisi'ne karşı bir tavır alınmıştır. Demokrat Parti'nin iktidar olmasına kadar geçen sürede, parti dine karşı aşırılıktan sakınmakta nispeten daha ılımlı bir tavırda yaklaşmaktaydı. Muhafazakâr kesim, daha ılımlı gördükleri Demokrat Parti'yi desteklemiştir (Karpata, 2013, s. 306).

1950 seçimlerinde iktidar olan Demokrat Parti'de Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes Başbakanı. DP yönetimin sahibi olduktan sonra dinsel alanda ilk olarak, ezanın Arapça okunmasını sağlayarak, ezanın Türkçe dışında başka dilde okunmaması yasasını değiştirmiş, daha sonra TBMM'de görüşülerek yasa kaldırılmıştır. Türkçe okunma zorunluluğu kaldırıldıktan sonra, Arapça okuma yasağı getirilmemiş, tercih din görevlerine ve halkın isteği doğrultusunda bırakılmıştır. Aynı zamanda bu dönemde din dersleri ilkökul ders programlarına eklenmekte, hacca gideceklere döviz tahsis edilmekteydi. Ayrıca radyoda dini programlara yönelik yasak kaldırılmış ve Kuran okunmasına da izin verilmiştir. Bu dini uygulamalar DP iktidar olduktan sonra ilk dönemlerinde gerçekleşmekte, toplum tarafından rahatsızlık duyulan dini sınırlandırmalar kaldırılmaktadır. Döneme baktığımızda, yapılan uygulamalardan cesaretle yeni değişimler istenmiş ancak irticai bazı hareketlere de izin verilmediği görülmüştür. Gündeme getirilmek istenen bazı konular ise, fes ve çarşaf giyme, eski alfabenin tekrardan kullanılması gibi isteklerdi. Bu isteklere yönelik DP'de, açıklamalar yapılarak müfettişler görevlendirilmiş, din konusunda dikkatli davranılmaya çalışılmıştır. Din konusu üzerinden aşırı tepkiler ortaya koyarak bazı faaliyet yürüten gruplara,

Atatürk'e hakaret edenlere de sert bir duruş sergilenmiştir. Radikal oluşumlara karşı bazı önlemler ve tutuklamalar alınmıştır. 1951'de Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun Tasarısı onaylanmakta, Atatürk'ün manevi şahsiyeti koruma altına alınmaktadır. Bu adımıyla DP, gericiliğe karşı tavrı almış, Atatürk'e sahip çıkarak Atatürkçülüğü tek bir parti tekelinden çıkarmaya çalışmıştır (Nal, 2005, s. 156-157).

DP'nin ikinci dönemine bakıldığında dinsel öğelerin, Başbakan Menderes ve birkaç DP'li siyasetçinin söylemlerinde öne çıkarıldığı görülmektedir. Ekonomideki hareketsizlik ve partinin içindeki muhalefetin artışı Menderes'in söylemlerinde farklı yaklaşımlara gitmesine sebep olmuş, dine, siyasi söylemlerinde daha fazla yer vermeye başlamıştır. Bu dönemde özellikle komünizm vurgusu da oldukça artmaktaydı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, artan Sovyet tehdidi Amerika ve Türkiye yakınlaşmasına sebep olmuştur. Komünizm de geniş bir kesim tarafından din ve namus düşmanlığı olarak görülebilmekteydi. Komünizm tehdidinden uzak durmak için dine yakın durun söylemleri kullanılmaya başlanmıştır. DP muhafazakâr kesime yönelik sarf ettiği ilginin karşılığını, muhafazakârlardan “*dini kurtaran parti*” olarak görülüp, seçimde katkı görerek alıyordu. Ayrıca muhafazakâr taraf CHP'ye yönelik “*dinsiz parti*” söylemini ortaya atılmıştır (Kırkpınar, 2018, s. 355).

Türkiye’de İslami Hareketler

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte Ortadoğu ülkelerinde, kapitalistleşme ve sınırların çizilmesi, İslam iktidarının ideolojilerini hayata geçirmelerinde en önemli araçlardan olmuştur. Bu ülkelerde, uluslararası sisteme girmede, gerekli entegreyi sağlayacak bir ideoloji gerekiyordu. Bu coğrafyada İslami motiflerin hâkim olması sebebiyle de seçilen ideoloji İslam olmuştur.

1950'li yıllara bakıldığında Türkiye’de henüz radikal İslamcı hareketten bahsetmek mümkün değildir. Ancak iktidara gelen DP siyasetindeki İslami ideolojinin yükselişi ileride başlayacak olan sürecin temelini atıldığı, radikal İslamcı harekete dönüşecek olan dönemin başlangıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarihlere kadar faaliyetlerini gizli devam ettiren bazı tarikatlar, iktidara sağ partilerin gelişimiyle varlıklarını tekrar ortaya çıkarmaya başlarlar. Tarikat ve cemaatler siyasete etki etme gücünü fark etmesi, siyasi bir mücadeleye girmelerine de sebep olacaktır (Aytepe, 2016, s. 180). Bu dönemde, halk tarafında CHP'ye atfedilmekte olan dinsizlik sıfatının komünistlere devredildiği görülür. Bu süreçte cemaatlerin güç ve İslamcı söylemlerin de hız kazandığı görülmektedir. 1960'lı yıllara gelindiğinde, hala radikal İslamcılığın Türkiye’den uzak olduğu söylenebilir. Bu dönemde komünizm ile bir savaş verilirken, sağ-sol çatışmalarının güçlenmeye başladığı görülmektedir. 60 sonlarına doğru komünizme karşı bir hareket olarak ilerleyen İslamcılık, siyasi bir görünürlüğe bürünmüştür ve Necmettin Erbakan Milli Nizam Partisi’ni kurmuştur. 70'lere gelindiğinde ise örgütlenme sürecinin başladığı görülür. Bu dönemde İran, Mısır gibi ülkelerde görülen radikal İslamcı hareketler, Türkiye ekseninde de güç kazanmaktaydı. Bu sürece kadar söylemlerinde bir karşıtlık

belirten İslami kesim, örgütsüz olarak devam ettikleri durumu, 70'lerdeki radikal İslami hareketlerin etkisiyle örgütlü bir mücadeleye çevirmiştir. Bu dönemi Türkiye'deki radikal İslami sürecin başladığı dönem olarak okumak mümkündür. 70'lerde ivme kazanan bu hareketlilik 80'lerde örgütlenme ve siyasallaşma sürecine doğru evrilmiştir (Boralı, 1996, s. 53-54). Dönemin son yılı 1979'da İran'da gerçekleşen İran İslam Devrimi, Türkiye'de bir karşılık bulamadan 12 Eylül darbesi gerçekleştirilmiştir. 12 Eylül 1980 günü gerçekleştirilen askeri darbeye başlayan sürecin önemli bir parçasını solun bastırılması oluşturmaktaydı. Bu süreçte hem fiziksel güç hem de ideolojik bir saldırı mevcuttur. Aynı zamanda İslami harekete kurumsallaşma sağlanmış ve İslam'ın siyasallaşmasının öne açılmıştır. İslami hareketin radikal söylemleri vurgulanırken, anti-komünizmi odağına alan hareketin, siyasallaşması için büyük bir adım olmuştur. Bu dönem aynı zamanda Refah Partisinin de yükselmekte olduğu dönemdir. Radikal İslamcı hareketler Refah Partisi'nin söylemlerini benimsetmekte, bu sürece zıt düşen söylemleri de düzen karşıtlığı olarak görmektedir.

Radikal İslamcı örgütlenmeleri üç ana başlığa ayırmak mümkündür: Devlet destekli faaliyet gösteren, şeriatın gelmesi için mücadele eden, düzene karşı tavır söylemi. İlk olarak doğrudan devlet destekli faaliyet gösteren örgütlere baktığımızda, ideolojik ve siyasal olarak kendileri en geri düzeyi göstermektedirler. Bu örgütler siyasal amaçlarla kullanılmaktadır. Düzene karşı şeriat için mücadele eden örgütler ise, kent yoksullarını hedef almakta, şiddetli eylemlerle kendini göstermekte, sürekli bir çizgide ilerlemektedir. Bu örgütler, burjuvazi için önemli işlevlere sahiptir. Solun alanını daraltmaya çalışmakta, bunun için kent yoksullarını hedef alarak İslami ideolojinin benimsenmesi sağlanmaktadır. Düzen karşıtı söylem düzeyinde olan örgütler, düzen değişikliğine odaklanırken ancak örgütsel araçlarının eksikliği nedeniyle yalnızca söylem düzeyinde kalmaktadır. Amaçları, İslami ideolojinin benimsenmesi ve bu hareketin içine kadro yetiştirmektir. Tüm radikal İslamcı hareketler sürecinde, bu hareketlerin karşısında sosyalist siyaset durmaktadır. Radikal İslamcı hareketlere karşı sol hareket, şeriat-laiklik üzerinde bir karşıtlık getirmektedir. Özellikle kriz dönemlerinde, sınıf hareketliliği, öğrenci hareketleri, kent dinamiği ekseninde bakıldığında, radikal İslamcı hareketler hedef kitlelerini bu yönde oluşturmakta ve sol hareketlerle karşı karşıya gelmektedir. 80 sonrası İslami hareketin, solun siyasetteki güçsüzlüğünden faydalanarak ideolojik alanda güç kazandığı görülmektedir.

İran Devrimi ve Türkiye

İran Devrimi olduğu süreçte Türkiye'nin endişe duyduğu 3 konu vardır. Birincisi, bu devrim sonucunda Türkiye'deki İslamcı hareketlerin güç kazanmaları ve mevcut laik sisteme karşı bir tehdit oluşturmalarıdır. İkincisi, devrim sonrası Türkiye'ye sorun yaratabilecek, toprakları üzerinde bağımsız bir Kürt devleti kurulması ihtimalidir. Üçüncüsü ise, İran'ın Sovyet etkisi altına girme ihtimali ve komünizm tehlikesidir. Tartışılan konulardan biri de devrimin İslami olup olmadığıdır. Şiilik mevzusunu öne sürenler devrimin İslami bir hareket olmadığı görüşünde olmakta ve devrime karşı şüphe

ile yaklaşmaktadır. Devrim bazı kesimlerce sevinçle karşılanırken bazı kesimlerde ise tepki almaktadır. İrancı İslamcılık 80-90 yılları arasındaki 10 yıllık süre boyunca gündemde kalarak yüksek bir ivmeye sahip olmuştur. Türkiye’de cemaatlerin devrime karşı durmalarının sebeplerinden biri, devletçi bir çizgide ilerlemeleridir. İran Devrimi’nden sonra Türkiye’de basın ve yayınlara bakıldığında, bu devrimin Türkiye’nin mevcut durumunda bir tehdit olarak görüldüğü söylenmektedir. İran Devrimi ve Şiilik, komünizm ile eşdeğer bir sorun olarak gösterilmekte, Türkiye’deki dini anlayışın Yahudilik karşıtı tutumunu Şiilik ekseninde de ilişkilendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu yöntemlerle halkın tutumunun, İran Devrimi ve Şiilik konusunda karşıt bir tavır olması istenmiştir (Elhan, 2016, s. 34-37).

1960-1980 Dönemleri Din Politikaları

Tarhanlı (1993)’ya göre, 1960 sonrasında dini hayatın sosyo-politik arka planına bakıldığında, Türk toplumunda bu tarihten önce yaşanan siyasi süreçler, askeri darbeler, kesintiye uğrayan bir demokrasi gözlenirken, demokrasiye olan güven zedelenmiştir. Siyasal yapıdan oluşan bu süreç Türk toplumuna ve dini hayata da yansımaktadır. Bu dönemin başında 60 Darbesi gerçekleştirilmiştir. Sonrasında askeri yönetim tarafından anayasa hazırlanmaya başlanmış, laiklik üzerine tartışma ve ikilem yaşanmıştır. Muhafazakâr kesim, devlet din ilişkisinin keskin ayrışmasını savunmaktaydı. Bu düşünce devletin dini yasaklaması değil, inanç özgürlüğünün sağlanması ve dini eğitime yönelik düzenlemeler yapılmasını öne sürmektedir. Devlet dine karşı politika izlememeli aksine yardımcı bir tavır sergilemelidir (Tarhanlı, 1993, s. 29-30).

1960-80 dönemi öncesine bakıldığında aslında bu dönemin temellerinin 50’li yıllarda atıldığını söylenebilir. DP hükümeti, kendinden önceki süreçte ilerleyen katı dini tutumları yumuşatarak bazı adımlar atmıştır. Katı laik çizgiye dönülmeden, modern bir İslam anlayışıyla dinden kaynaklı çıkabilecek sorunları ve tepkileri ılımlı bir hale getirmektedir. Bu dönemden sonra, 1949 yılında Ankara’da Türkiye’de ilk defa İlahiyat Fakültesi açılmış, 50’lerden sonra ezan tekrar Arapça okunmaya başlamıştır. İslam düşüncesi üzerine yeni çalışmalar yapılmaya, yeni dini basın kuruluşları çıkmaya başlamıştır. Bu değişim sürecinden sonra dini liderlerin ve muhafazakâr halkın güveninin arttığı görülür. 1960 sonrası dönemin politikalarına bakıldığında, yine katı laik politikardan uzak durulmuştur. Bu süreçte İslam’ın geleneksel düşüncesine farklı olarak, modern ve akılcı yorumlar eklenmeye çalışılmakta; İslam Enstitülerine, sosyoloji, hukuk gibi yeni dersler eklenmeye başlanmıştır. Bir süre dini durgunluk yaşanan dönemden sonra bu yeni eylemler Batılı araştırmacılar tarafından *İslami uyanış* olarak görülmüştür. Döneme baktığımızda birçok demografik değişimin yaşandığı da görülebilir. Kırdan kente olan göçlerin farklı alanlarda sonuçları olmakla birlikte dini alanda da etkisi olmuştur (Keleş, 1984, s. 8). Ailede kadının kamusal ve sosyal alanda görünürlüğü artarken, kız çocuklarının eğitime katılımında da yükselme görülür. Bu süreçte geleneksel dindarlık algılarında değişimler yaşanmaktadır. Göçlerin, özellikle kadınların çalışma hayatına katılmasıyla, geleneksel algıların değişimi ve dönüşümü ile

geleneksel dindarlığın yanında geleneksel aile yapıları da değişmektedir. Bu dönemde birlikte Osmanlı'dan beri süregelen merkezde geleneksel ve dini değer ve normların yer aldığı kimlikte de değişim yaşanmakta, bunun yerini ulus kimliği almaya başlamaktadır. Bu kimlik değişiminin kültürel dönüşümü bu yıllardan sonra başlamış ve daha sonra hız kazanmıştır. Bu dönüşümü sağlayan en önemli etkenlerden biri eğitimidir. Öncelikle seküler bir politikayla kimlikteki dinin önemi azaltılmış, sonra dinin birleştirici bir ideoloji olması sebebiyle farklı politikalar izlenmiştir. Geleneksel ailedeki rollerde ve yaşayış biçimlerinde, geleneksel dini öğelere rastlanmaktadır. Bu öğeler şehirlere taşınıyor ve kamusal alanda görünürlük kazanıyordu. İslam değerleri köyden gelen halk tarafından yeni yaşam alanlarına taşınmakta, kurulan gecekondu bölgelerinde cami ve Kuran kursları açılmaktadır. Kente göçenlerin kentsel yaşamda kendi dini pratiklerinden farklı yaşam tarzlarını görmeleri bazı kesimleri İslami kimliklerine daha da bağlarken bazı kesimleri de uzaklaştırmaktadır (Arat, 2010). Özellikle kentlerdeki dini gruplar, günlük yaşamlarını düzenleyecek davranış standartlarını belirlemede İslam'dan yararlanmaktadır. Bu süreçle birlikte insanlar dini, sosyal yaşamın etkileşimlerini normlar ve semboller etrafında sunarak bir kimlik ve cemaat oluşturmuştur. 70'li yıllar aynı zamanda siyasallaşan dindarlık ve dini cemaatleşmenin başladığı yıllar olmuştur.

Çok partili hayatın ve askeri darbelerin etkilediği bir dönem olan 1960-80 arasında, 1960, 1971 ve 1980 olmak üzere üç defa yönetime el koyulmuş ve demokrasi sekteye uğratılmıştır. 60-80 yılları arasında yapılan siyasi değişimler dini hayatı canlandırmakta, dini hareketlerin hem siyasi hem toplumsal alanda büyümesini sağlamaktadır. Tüm bu değişim süreci, din-devlet ilişkisi arasında radikal bir farklılık yaratmıştır. Ancak bu dönemde, toplumda siyasal tabanlı sosyal hareketlerde, değişimi sağlamaya ve elinde tutmaya yönelik hareketler ortaya çıkmış ve güç kazanmaya başlamıştır. Dönemin zihni ortamı çok yönlü ve karmaşıktır. Toplumsal sorunlar ideolojik çatışmaya dönüşmekte, öğrenci, işçi ve mesleki örgütlenme gibi farklı örgütlenme hareketleri ortaya çıkmaktadır. Bu hareketlenmeler yalnızca hükümete yönelik olurken, toplumsal bir kutuplaşmaya ve şiddetli çatışmalara yol açmamıştır. 70'li yıllarda siyasi temelli ortaya çıkan sağ-sol çatışmaları hem toplumu hem devleti etkilemektedir. Bu hareketlerde şiddet temel alınmıyor ve düzen değişikliğini hedefleyen gençlik hareketleri bu temeli amaçlarını gerçekleştirmede kullanıyordu. 1960-71 yılları arasında dönemin en temel boyutunu, sağ, sol ve İslami grupların oluşturduğu hareketler ve tartışmaları oluşturmaktadır. Bu süreçte tartışmaların ve şiddetin dozunun giderek artışı yeni bir darbe girişimine zemin hazırlarken, huzursuzluk ortamı yaratılmaktaydı. 70'lerin sonlarına gelindiğinde dini hareketlerde, mezhep kavgaları da çatışma sebebi olmaya başlamıştır. 80 askeri darbesi sonucu biten bu dönem, çatışmacı söylemleri yaygınlaştırmış, özellikle çatışmacı söylemlerin siyasal niteliğini arttırmıştır.

1961 Anayasası'na, dinî inançları açıklama ve yaşama özgürlüğü konmuş, din özgürlüğünün kötüye kullanımı ve din istismarı konusuna dair maddeler eklenmiştir. Bu süreçte din temelli eylem ve hadiselerin artışı, din ve vicdan özgürlüğü kapsamında irtica tartışmalarının hareketlendiği görülmektedir. 1961 yasaının sunduğu sivil özgürlükler

dinin siyaset içerisindeki rolünü de arttırmıştır. Bu süreçte İslami hareketler kendi alanını kurmakta ve faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Dinî hayat, toplumsal hayatta gerçekleşen sosyokültürel hareketliliklerden etkilenebilmektedir. Bu tarihlerde siyaset ve din arasındaki ilişkiye yönelik farklı fikir ve eylemlerin ortaya çıktığı bir döneme girilmiştir. Din motifli bazı eylemler yapılmaya başlanırken, laiklikle ilgili sembollere yönelik eleştirilerin sesi de yükselmektedir. Bu süreçte Nurcu, Süleymanî, Nakşibendî, İcânî ve Kadîrî gibi bazı cemaatlere yönelik bazı soruşturmalar açılmaya başlamıştır. Din siyaset ilişkisine yeni bir soluk getiren Millî Nizam Partisi de bu dönemlerde kurulmuştur. 1970’te kurulan MNP, dini cemaatlerin siyasette aktif rol oynamasına da zemin hazırlamıştır. (Gözaydın, 2009, s. 41-42). 60. dönemi ve sonrasında din eksenli partilerin ortaya çıkmasıyla din, egemen sınıflara karşı bir araç olarak görülmektedir. Bu değişimler İslami hareketler üzerinde bir taraftan Batıcı hareketlere yönelik tepki içermekte diğer taraftan din-siyaset ilişkisinden yeni bir kimlik arayışına yol açmaktadır. Tüm sürece bakıldığında hızlı değişim ve dönüşümle birlikte ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal noksanlıklar doğrultusunda oluşan boşluğun, dini akımlarla doldurulmak istendiği görülmektedir. 60. darbesi, İslamcılığa fırsat sunan siyasi bir durum yaratmıştır. Bu süreçte İslami yayınların ana teması Kemalizm ve laik politikaların eleştirisi üzerine olmuştur. Gayri resmi ve görünmez olarak sürdürdükleri süreçten farklı olarak Kur’an Kursları, dini faaliyetler ve tarikat etkinliklerinde rahatlatma ve canlanma görülmektedir. Çok partili döneme geçişle beraber İslamcılık, kültür kurucu söylemlere doğru evrilmektedir. Bu dönemde İslami hareketler, İslam’ı bir uygarlık biçimi olarak görmektedir. Çok partili hayatla birlikte görünürlükleri ve dini nitelikli yayınları artmıştır (İnceoğlu, 2009, s. 5-6, 32). 70’li yıllar ve sonrası, dini hayatın siyasallaştığı ve daha radikal bir söylem üzerinden yürütüldüğü ve bu eğilimlerin güçlendiği dönem olmuştur.

80 Sonrası Dönem Din Politikaları

1980’lerden sonra sol siyasetin rekabet alanından çekildiği, muhafazakâr tarafların liberal politikaları desteklemeye başladığı görülmektedir. Bu süreçte devletin resmî ideolojisi esnetilmeye çalışılmış, bu esnetilme çabası birçok alana da yansımıştır. Din eğitimi alanında da değişimler yaşanmıştır. 1982 Anayasası ile din kültürü ve ahlak dersi ilk ve orta öğretimde zorunlu bir ders olarak okutulmaya başlamış, Müslüman olmayanlar ise bu dersten muaf tutulmuştur. Din eğitimi, tarafsız, objektif ve çoğulcu verilmekte, dersi almak istemeyen öğrencilere gerekli muafiyet sağlanmaktadır. 1970’te Millî Nizam Partisi, 50’lerde DP 60’larda AP’de örgütlenen sağ merkezli siyasal İslamcılardan, bir siyasi güç olarak ortaya çıkmış, Necmettin Erbakan ve AP’den ayrılan iki milletvekili tarafından kurulmuştur. 1971 Muhtırası’ndan sonra MNP’si, şeriat yanlısı olduğu, dinin çıkarlar için istismar edildiği ve laikliğe aykırı eylemleri olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. MNP kadroları tarafından 1972 tarihinde Millî Selamet Partisi kurulmuş 1972 ve 1980 tarihleri arasında faaliyet göstermiştir. 1983 yılında kurulan, Huzur Partisi de MNP’sinin kapatılmasına benzer sebeplerden dolayı kapatılmıştır. 1983’te kurulan bir diğer parti de Refah Partisi’dir. MSP’ye yakın isimler tarafından kurulmuş, 1995 genel seçimleriyle birinci parti olarak seçilmiştir. 1996’da RP ve Doğru Yol Partisi ile koalisyon

hükümeti kurulmuştur. Doğru Yol Partisi Demokrat Parti ve Adalet Parti'sinin bir birleşimi olduğunu ve siyasi mirasçısı olarak kurulduğunu belirtmiştir. 1997 yılına gelindiğinde 28 Şubat postmodern darbe sürecinde Türk Silahlı Kuvvetleri doğrudan silahlı bir darbe girişimine girişmeden, dolaylı olarak medya aracılığıyla hükümeti istifaya zorlamıştır. 28 Şubat katı ve baskıcı tek partili döneme benzer uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte Erbakan, İslami söylemler gerekçesiyle baskıyla karşılanmaktaydı. 28 Şubat 1997'de yapılan değişimle laikliğe aykırılık gerekçesiyle açılan dava sonucu hükümet yıkılmıştır (Mert, 2008, s. 77).

80 Dönemi ve öncesinde gündem olan konulardan biri de başörtüsü sorunudur. 1981 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından, Başbakan Bülent Ulusu önderliğinde bir toplantı yapılarak üniversitede çağdaş olmayan kıyafetlerin giyilmesi yasaklanmış, dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren tarafından da karar onaylanmıştır. 7 Aralık 1981 tarihinde de türban yasağı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır (Boralı, 1996). Başörtü yasağı ve modern kıyafet giyilmesi zorunluluğu 1982 yılında Yüksek Öğretim Kurulu'nun hazırladığı yönetmelikte belirtilmiştir. Danıştay başörtüsünü laik cumhuriyet ilkelerine karşı görmüş ve bu yönde hüküm verilmiştir. Türkiye'de bu dönem dahil olmak üzere günümüze kadar olan süreç boyunca başörtü yasağı sürekli tartışılan bir konu olmuştur. 1996 yılında görece azalan yasak, 1997'de 28 Şubat Darbesi ile tekrar yaygınlaşmıştır (Albayrak, 2008, s. 52).

2000 Sonrası Dönem AKP İktidarında Din Politikaları

28 Şubat'ın etkisinin hala yaşandığı, ekonomik kriz ve yönetimdeki belirsizliklerin olduğu 2000 başlarında Recep Tayyip Erdoğan tarafından kurulan Ak Parti büyük destek toplamış, 2002 yılında ise iktidarın sahibi olmuştur. AKP din ve devlet ilişkisinde yasakçı anlayıştan uzaklaşarak, dini özgürlükler konusunda önemli adımlar atmıştır. Bu adımlarla, eğitim ve kamu kurumlarında başörtü yasağı kaldırılırken, Kur'an kursları ve İmam hatip liselerinin açılması kolaylaştırılmıştır. Kurucuları ve temsilcileri, siyasi islamın önemli hareketlerinden biri olan Millî Görüş hareketinden gelmesine rağmen, AKP, siyasi kimlik olarak siyasi İslamcılığı benimsememiştir. İlkelerini muhafazakâr demokrat temellere dayandırmaktadır. İlk iktidar döneminde, laiklik görüşlerine ters taleplerden sakınmıştır. 2002 yılında iktidara gelen AKP günümüze kadar tek başına iktidarda kalmakta, politikalarıyla tüm bu dönemlerde etkin rol oynamaktadır. AKP iktidarı boyunca, dini özgürlükler kısıtlanmamakta, desteklenmekte, dinin kamusal alandaki görünürlüğü artmaktadır. Bu iktidar dönemi boyunca Eğitim kurumlarında ve kamu kurum kuruluşlarında başörtüsü yasağı kaldırıldı, Kur'an kurslarının açılmasındaki engeller kaldırılarak kolaylaştırıldı, Alevi kimliği tanındı, İmam Hatip Liselerinin önü açıldı. Din politikasında eski uygulamaların değiştiği, yerine daha kapsayıcı ve dindarlıkla barışık bir anlayışın hâkim olduğu görülmektedir (Akyüz, 2016, s. 39).

Tarihi boyunca birçok darbe yaşayan Türkiye, Temmuz 2016'da dini bir cemaat tarafından darbe teşebbüsüne tanık olmuştur. 15 Temmuz'da yaşanan bu darbe girişimini

---

FETÖ gerçekleştirmiştir. Devletin içerisinde beslenerek devlet ele geçirilmeye çalışılmış, bu darbenin etkisi hem devlet hem toplumsal alanda görülmüştür (Keleş, 2017). İlk defa dini bir cemaat tarafından oluşturulan darbe, siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan olduğu kadar toplumun cemaatlere bakışı üzerinde de pek çok fikir ayrılıklarına yol açmıştır. Bu darbe girişimi kısmen nötr duygular barındırılan din ve cemaat kavramlarına karşı güven duygusunu azaltmakta, korku ve nefrete sebep olmaktadır. Darbe sonrası laiklik vurgusu artmış, konu üzerine tartışmalar yapılmıştır. Toplumun cemaatlere bakışında büyük bir etki yaratmış olsa dahi, günümüzde cemaatler faaliyetlerini devam ettirmekte, aktif birçok cemaat bulunmaktadır (Karlı, 2019, s.1189). Bu dönemlerde gündem olan bir söylem, 'Dindar nesiller yetiştireceğiz' söylemidir. Erdoğan, muhafazakâr demokrat bir parti olduklarının altını çizerek, böyle bir partinin ateist değil dindar nesil yetiştirebileceğini söylemiştir. Söylendiği günden beri gündemde olan bu söylem, tartışmaları da beraberinde getirmemiştir. Son yıllarda sık sık deizm tartışılması yapılmakta, gençlerin deizme yöneldiği konusu da gündemde yer almaktadır.

Sonuç

Türkiye'de sosyal değişimin din boyutuyla ele alındığı bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun dönemleri, yıkılma süreci ve bu dönemlerde İslam dininin etkisi, devlet ve toplum üzerinde dinin rolü, devletin tarikatlarla karşı tutumu; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla günümüze kadar bu rollerin değişim ve dönüşüm süreçleri, devletin dine karşı tutumu, din üzerine yapılan politikalar olmak üzere çeşitli bölümlerden oluşturulmuş, bu dönemler ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir.

Osmanlı'da devlet tarikatların gücünün farkında olmuş ve bu gücü kendi ekseni etrafında kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Dinin meşrulaştırma işlevi, toplum üzerinde etkili olmakta, savaş kıtlık gibi olağanüstü durumlarda dinin bu işlevi kullanılmaktadır. Bu dönemde, özellikle I. Selim döneminde halifeliğin Osmanlı'ya geçmesiyle, devlet ve din ilişkilerinin iç içe olduğu görülmektedir. Devlet, tarikatlarla devletin resmî ideolojisi ve muhafızı olma misyonunu yüklemektedir. Bu süreç İttihat Terakki döneminden sonra değişim göstermektedir. Bu dönemle birlikte devlet-tarikat ilişkilerine mesafe koyulmakta devamında Cumhuriyet dönemiyle birlikte bu mesafe meşruiyet kazanmaktadır. Cumhuriyet'in ilk dönemlerine bakıldığında bu ayrım tam olarak söz konusu olmamaktadır. Savaş ve ekonomik zorluklardan geçilen bu dönemde, toplumda birlik ve beraberliğe ihtiyaç vardır. Din temelli bir karmaşanın yaşanmaması, toplumda bölünmeler görülmemesi için ilk dönemlerde din temelli inkılaplar yapılmamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan değişim ve devrimler her zaman üzerine koşulan bir konu olmakta, özellikle uygulanan din politikaları en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Kuruluşunun ardından Türkiye Cumhuriyeti gelişmekte ve yeni politikalar üretmektedir. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte değişen din-devlet ilişkisi devamındaki süreçte laik bir çizgide ilerletilmiş, laikliğin algılanış biçimi kısmen özünden farklı anlaşılmıştır. Devlet ve din işlerinin ayrılması, devlet işlerinde dinin etkisinin kaldırılması

bazı kitle ve kişilerce dinsizlik olarak algılanmıştır; bu durumda bazı sorunlara ve kutuplaşmalara yol açmıştır. İlerleyen süreçte, tek partili yıllarda din politikaları dışlayıcı bir laiklik anlayışına doğru evrilmiş; İslam'ın kamusal alanın dışında tutulması amaçlanmış ve bu durumu destekleyici bazı yasaklamalara gidilmiştir. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, tekke ve zaviyelerin medreselerin kapanması, devletin dini İslam'dır ibaresinin kaldırılması gibi bir dizi yenilikle değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Dini faaliyetlerin sınırlandırıldığı ve yasaklandığı bu dönemlerde, cemaat ve dini topluluklar da meşruluğunu yitirmekte, gayri resmi bir çerçevede varlığını sürdürmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen devrimleri uygulamak ve kalıcılaştırabilmek için katı tedbirler alınmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra tek partili dönem boyunca devam eden bu sürecin 1950'li yıllardan sonra günümüze kadar sürecek bir değişim yaşadığını görmekteyiz. 50'li yıllarla birlikte devlet ve din arasındaki bu keskin ayrım dönüşmekte, devlet dini faaliyetleri kısıtlayan, yasaklayan bir rolden uzaklaşmaktadır. Devlet bu noktada dini faaliyetleri yasaklamaktansa bu faaliyetleri kolaylaştıran, imkân sağlayan ya da gerçekleştiren bir konuma geçmektedir.

Çok partili hayata geçiş ve halkın istekleri doğrultusunda alınan bazı yasalar yumuşatılmaya başlanması, Demokrat Parti'nin vaatleri onu iktidar yapmaya yetmiştir. DP iktidara geldikten sonra katı uygulamalar yumuşatılmaya, bazı yeni politikalar uygulanmaya başlamıştır. Vaat edilen durum ve uygulamalar halk tarafından benimsenmiş, bu durum partileri bu konu üzerinde daha fazla durmaya itmiştir. DP döneminden 28 Şubat sürecine kadar geçen sürede din kurumu üzerine uygulamalar bu eksende devam etmiştir. Bu değişimlerle birlikte var olma çabasında olan cemaatlerin de rolü değişmektedir. Tarikat ve cemaatler, görünür kılınmakta geleneksel rollerinden ayrılarak sivil, siyasal formlarda evrilmektedir. Türkiye'de radikal İslamcılığın henüz olmadığı 50-60'lı yıllarda sol harekete karşı bir hareket, faşizme ve komünizme karşı bir güç olarak ilerleyen İslami hareket, radikallikten uzak bir süreç olarak karşımıza çıkmış, bu dönemde siyasi alanda önünün açılmasıyla birlikte bir kadrolaşmaya gidilmiştir. 70'li yıllara gelindiğinde İran, Pakistan, Mısır gibi ülkelerde, radikal İslamcı hareketlerin öne çıkması, özellikle İran'ın monarşik bir devletten İslam Devrimi'yle birlikte İslam hukuku esas olan bir yönetime geçişi gibi radikal oluşumlar Türkiye'de de radikal hareketlere bir itici güç olmaktadır. Ancak Türkiye henüz bu oluşumların etkisini tam olarak hissedemeden 12 Eylül darbesi yaşanmıştır. 12 Eylül'den sonra özellikle ANAP iktidarıyla İslami hareketlere kurumsallaşma ve örgütlenme imkânı sağlanmış, İslami yaşam tarzı ideolojik düzeyde de meşrulaştırılmıştır.

80 Darbesiyle birlikte "Kamuda Kılık Kıyafet Yönetmeliği" çıkarılıp kadınların kamu kurumlarında başörtüleriyle çalışmaması, ilk ve orta öğretim okulları ve üniversitelerde öğrenimleri sırasında derse girememeleri yasalaştırılmıştır. Bu katı, baskıcı ve yasakçı düzen ilerleyen süreci de etkilemiş Türkiye'de bu durum yıllarca tartışılmıştır. İlerleyen süreçte bu yasakçı sistem siyaset arenasında uzun yıllarca konuşulacak bir konu olarak yer edinmiştir. 1997 yılına gelindiğinde 28 Şubat postmodern darbe sürecinde Türk Silahlı Kuvvetleri silahlı bir darbe girişimine girişmeden, dolaylı olarak medya

aracılığıyla hükümeti istifaya zorlamıştır. Bu süreç ile gerçekleştirilen uygulamalar din-devlet ilişkilerinde eski katı dönemlere benzer bir düzene girilmiştir. Bu katı düzen içerisinde, Adalet ve Kalkınma Parti'si lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın daha ılımlı söylemleri, 2000'li yıllara gelindiğinde AKP'nin iktidar oluşunda etkili olmuştur. AKP iktidarıyla birlikte İslami yaşam tarzının meşruluğu tekrar devam etmiş, yeni politikalar gerçekleştirilmiştir. 50'li yıllarla birlikte gelen ılımlı tavır bu süreçte daha da artmıştır. AKP iktidarıyla birlikte kamuda başörtü yasağı kaldırılması, din eğitiminde değişimler yaşanması, medrese ve Kur'an kursu sayılarının hızla artışı özellikle dindar kesimin Erdoğan'a karşı destekleyici tavrını daha da pekiştirmiştir.

Kaynakça

- Akyüz, İ. (2016). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Din Politikalarında Etkili Olan Temel Dinamikler. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 38-58.
- Albayrak, M. (2008). Başörtüsünün Kırk Yıllık Serüveni, *Atatürk Din- Laiklik-İrtica Cumhuriyet ve Türban Mitingleri*, Samsun: Erol Ofset.
- Apaydın, C. (2017). Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16 (32), 149-171.
- Arat, Y. (2010). Religion, Politics and Gender Equality in Turkey: implications of a democratic paradox?. *Third World Quarterly*, 31(6), 869-884.
- Arslan, A. (1992). Geleneksel Osmanlı devlet ve siyaset felsefesi ve Tanzimat, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü, Sempozyum Bildirileri (İzmir 6-7 Kasım 1989)* (s.15-31). İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Aydın, S. (1993). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Aytepe, M. (2016). Doğuşundan Günümüze İslamcılığın Türkiye Seyri: Bir Sınıflandırma Denemesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 169-199.
- Boralı, Ü. (1996). Türkiye'de Radikal İslamcı Hareket, *Gelenek Dergisi* (53). Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu Olaylar Belgeler Anılar (1981-1998), (1998) İstanbul: Mazlumder İstanbul Şubesi Yayınları.
- Cornforth, M. (2006). *Pozitivizme ve Pragmatizme Karşı Felsefeyi Savunmak*. (T. Ok, Çev.) İstanbul, Evrensel Basın Yayın.
- Çınar, M. (2013). *Ak Parti ve İslami Hareketler: Defansif ve Dağıtıcı İktidar Kardeşliği, Ak Parti Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, (İ. Uzgel, B. Duru, Der.) Ankara: Phoneix Yayınevi.

- Demir, H. S. (2013). Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkilerinin Laiklik, Sekülerizm, Teokrasi ve Din Devleti Sistemleri Kapsamında İncelenmesi. *Ankara Barosu Dergisi*: 269-288.
- Elhan, N. (2016). İran Devrimi'nin Türkiye'de Yansımaları: "İrancılık" ve "İrancı" İslamcılık. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 28-57.
- Erdem, U. (2021). Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılma Süreci ve Meclisin Açılış Günü (23 Nisan 1920). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 31(2), 1055-1068.
- Goloğlu, M. (2007). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gözyayın, İ. (2009), Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gözler, K. (2018). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin.
- Günay, Ü. (1997). Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Din, *Türk Yurdu* (116- 117), 80-89.
- Güngör, E. (1993). *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hodgson, M., Goodwin, S. (1993). *İslam'ın Serüveni*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- İnceoğlu, E. (2009), *Türkiye'de Siyasal İslamcılığın Evrimi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karpat, K. H. (2013), *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kara, H. (2017). Tek Parti Dönemi Din Politikası (1923-1946), *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19): 111-136.
- Kara, İ. (2008). Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karal, E. Z. (1976). *Osmanlı Tarihi VI, Islahat Fermanı Devri 1856-1861*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karlı, N. (2019). Fetö Darbe Girişiminin Gençlerin Din ve Cemaat Algısı Üzerindeki Etkisi. *Bilimname Dergisi*, 2019(37), 1187-1210.
- Kaya, İ. (2021). Osmanlı Devleti'nde Devlet-Tarikat İlişkileri Bağlamında Meclis-i Meşayih. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 100, 159-180.

- Kayadibi, F. (2000). Atatürk'ün Dinî Yönü ve Din Eğitime Bakışı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16: 675-698.
- Keleş, A (2017). *FETÖ'nün Kronolojik Analizi*. *Eskiyeni Dergisi*, (34), 69-73.
- Keleş, R. (1984). *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*. Ankara: Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi.
- Kırkpınar, L. (2018). Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36): 349-59.
- Közleme, A. O. (2019). Tek Parti Döneminde Din, Sınıf ve İdeoloji. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 12(65): 636-649.
- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye'de Din ve Siyaset*, (1b.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mert, Y. L. (2008). *Cumhuriyet Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler Kapatma Davaları, Gerekçeleri ve Sonuçları*. Ankara: İlkim Yayınevi.
- Nal, S. (2005). Demokrat Partinin 1950-1954 Dönemi Din Siyaseti. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(03), 137-171.
- Saatçi, M. B. (2009). Balkan Ulusçuluklarına Dair Bir Değerlendirme: Farklı Uluslar Farklı Usuller. *Karadeniz Araştırmaları*, 23(23), 13-28.
- Sönmez, T. (2006). *1925-1961 Yılları Arasında Türkiye'de Giyim ve Kuşam ile İlgili Düzenlemeler ve Tepkiler* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Tarhanlı, İ. B. (1993). Müslüman Toplum "Laik" Devlet, Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul: Afa Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1995). *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Ulu, G. (2021). Tanzimat Dönemi Hukukta Modernleşme. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 26 (1), 235-264.
- Üçok C., Mumcu, A., Bozkurt, G. (2002). *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (1979). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayıncılık.
- Varol, M. (2010). Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşayih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnamesi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 23, 39-68.